

УДК 37.091.33-027.22:792.091(4-15),16/17”

Тетяна Прибора

ШКІЛЬНИЙ ТЕАТР ЯК ФОРМА ЄЗУЇТСЬКОЇ СИСТЕМИ ВИХОВАННЯ (XVII–XVIII ст.)

У статті з’ясовано, що єзуїтський шкільний театр був одним із засіб створення «цілісної людини», його застосовували з метою морального, естетичного, розумового, фізичного, соціального виховання. Визначено основні причини його виникнення. Охарактеризовано рекомендації щодо організації й діяльності шкільного театру в офіційних документах, зокрема «Ratio studiorum» різних років. Висвітлено типи, тематику та складові елементи вистав. Розглянуто розвиток шкільних вистав протягом XVII–XVIII ст.

Ключові слова: Західна Європа, система виховання, єзуїтська колегія, шкільний театр, виховний процес, «Ratio studiorum».

В статье выяснено, что иезуитский школьный театр был одним из средств создания «целостного человека», его применяли с целью нравственного, эстетического, умственного, физического, социального воспитания. Определены основные причины его возникновения. Охарактеризованы рекомендации относительно организации и деятельности школьного театра в официальных документах, в частности «Ratio studiorum» разных лет. Отражены типы, тематика и составляющие элементы представлений. Рассмотрено развитие школьных представлений в течение XVII–XVIII века.

Ключевые слова: Западная Европа, система воспитания, иезуитская колегия, школьный театр, воспитательный процесс, «Ratio studiorum».

The article is dedicated to school theatre in Jesuit colleges of Western Europe in the XVII–XVIII centuries. It has been found out that Jesuits used drama as a means of formation of the whole man i.e. to provide intellectual, moral, aesthetic, physical and social development. The author distinguishes the main reasons why drama was so important in the Jesuit curriculum. There have been analysed the recommendations the organization and work of school theatre given in official documents Ratio Studiorum in particular. According to historico-pedagogical works the main types of plays performed in Jesuit colleges theatres were classroom dialogues or declamations, eulogies to distinguished dignitaries, ceremonial and festive plays covering school life, historic and religious topics. The important role of Jesuit school drama in the development of theatre in terms of play structure, introduction of theatrical technical devices, choir, dancing and later ballet has been emphasized.

Key words: Western Europe, education system, Jesuit college, school

---

theatre, educational process, «Ratio studiorum».

Сучасний стан розвитку українського суспільства характеризується швидкими змінами, що охопили усі сфери громадського життя. Трансформаційні процеси не оминули й українську школу, яка перестала бути єдиним джерелом знань та нової інформації для дітей. Просвітницька функція школи втрачає свою пріоритетність, оскільки знання та вміння, взаємопов'язані з ціннісними установками учня, формують його життєві компетентності, необхідні для успішної самореалізації у житті, навчанні та праці. Нова школа ставить за мету передачу культурного досвіду та уміння його адаптувати до новітніх вимог суспільства. Одним із засобів реалізації цього завдання є шкільний театр, який не лише допомагає розвивати пам'ять, увагу, мовленнєві навички, а й формує морально-вольові якості творчої активної особистості. Відтак, в сучасних умовах актуальності набуває вивчення історично-педагогічного досвіду використання шкільного театру для формування «цілісної людини» в єзуїтських колегіях XVII–XVIII ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що педагогічний аспект діяльності єзуїтського театру малодосліджений. Окремі питання висвітлені у дослідженнях XXI ст. Т. Блінової, М. Корзо, С. Машевської, І. Некрасової, Дж. МакДоннелла, Дж. Парка. Однак вимагають більш ґрунтовного дослідження причини виникнення шкільного єзуїтського театру та типи, тематика та складові елементи вистав.

Метою статті є дослідження особливостей організації та діяльності шкільного театру в єзуїтських колегіях Західної Європи XVII–XVIII ст.

Театр пронизував всі сторони життя єзуїтських закладів, панував на шкільних і релігійних святах, уроках, екзаменах, канікулах. Перші п'єси були поставлені в Німецькому та Римському коледжах ще у 1565 р. [11, с. 49]. Доктор А. Дюррвехтер на основі вивчення Ділінгенських рукописів стверджував, що «Витонченість форми, драматична сила і напруженість – якості єзуїтського театру вже раннього часу» [5, с. 54].

Як зауважує сучасний російський дослідник театрального мистецтва І. Некрасова тільки на початку XVII ст. театральні п'єси почали ставитися регулярно, склалася драматургія, був створений свій теоретичний фундамент. З середини XVII ст. у історії французького єзуїтського театру склалася традиція розкішних видовищних постановок з музикою та балетними інтермедіями [4, с. 127].

Концепція театру спиралася на доктрину томізму. Ф. Аквінський один із небагатьох, хто розумів, що ігри та розваги приносять користь, допомагають людині відпочити від напруженої праці. Наслідуючи ідеї Ф. Аквінського ідеологи ордену вважали себе реформаторами театру і стверджували, що театр «сам по собі річ не погана, але може стати річчю хорошою, якщо знайти йому відповідне застосування» [7, с. 92].

На основі праць Я. Понтанус (XVII ст.), Дж. Парка, О. Ільїна, Ш. Лом'є можемо визначити причини виникнення шкільного театру в єзуїтських закладах:

1) забезпечення альтернативи іншим розважальним заходам у місті під час карнавалів. Учні єзуїтських закладів не могли відвідувати і брати участь у заходах поза межами школи. Єзуїти бажали уберегти духовну чистоту своїх вихованців, утримуючи їх від позашкільних театральних постановок [12, с. 39];

2) популяризація єзуїтської освіти. Шкільний театр давав змогу залучити більшу кількість осіб до єзуїтських закладів, а відтак і до лав ордену. Театральні вистави подобалися всім – це підвищувало бажання батьків віддавати дітей на навчання саме до цих закладів. П'єси приносили визнання авторам творів і самій школі;

3) активізація меценатської допомоги. Е. Шмідт зазначав, що хороша гра вихованців збільшувала фінансові надходження в заклади;

4) формування й удосконалення психічних, моральних та фізичних якостей акторів. П'єси – чудовий засіб тренування пам'яті, вивчення латинської мови, розвитку моральності. Сучасний американський дослідник Дж. Парк зазначав, що єзуїти використовували театр як «новий засіб розвитку в серцях вихованців почуттів найвищих, надання взірця стабільності і мужності, якого вимагає добродійність, навіяння їм відрази до пороку, показавши смішні і огидні сторони, наприкінці укріплення їх виховання релігійного і громадянського» [12, с. 70].

5) Налагодження зв'язку між професорами і вихованцями.

Впродовж історії єзуїтського театру його мета значно розширилася: від закріплення на практиці учнями знань з латинської мови та навчання їх триматися на публіці до морального впливу і створення релігійного підйому глядачів.

Єзуїти вперше використали театр як засіб створення «цілісної людини» [12, с. 41] і застосували його з метою *морального* (повчання, переконання, захоплення, зворушення душ, спонукання до побожності. Єзуїти у будь-якому драматургічному сюжеті знаходили моральне зерно. Завдяки цьому, працюючи над роллю учень здобував моральні уроки, а глядач отримував їх після перегляду вистави. У педагогічному статуті 1591 р. зазначалося, що серйозна п'єса на моральні теми принесе більше користі ніж найкращі промови проповідників [9, с. 179]), *розумового* (підготовка до виступу допомагала розвивати пам'ять, збільшувала словниковий запас, випрацьовувала дикцію), *естетичного* (вчили граційному використанню жестів і правильній передачі емоцій, підбору правильних і доцільних засобів вираження почуттів), *фізичного* (формування постави, розвиток рухових якостей, збагачення рухового досвіду вихованців, розвиток координації рухів, розвиток музикальності (ритмічності), вдосконалення психомоторних здібностей молоді) і

соціального виховання (допомога у переборенні страху виступати перед великою аудиторією).

Театр діяв у всіх середніх закладах при колегіумах і в початкових при резиденціях. Кількість вистав і діалогів у школах різних провінцій не була однаковою. Від одного діалогу на рік і однієї вистави на два-три роки до кількох діалогів і однієї вистави за рік. Періодичність вистав визначалася ритмом шкільного життя, літургичного року, подіями у країні.

У «Ratio studiorum» надавалися чіткі рекомендації щодо організації й діяльності шкільного театру.

Керували шкільними театрами ректори колегіумів. Проте вони не могли змінювати інструкцій щодо проведення театральних вистав. Кількість вистав, їхнє місце проведення, тривалість, визначалася генералом та провінціалами й візиторами. Як стверджує сучасний російський науковець доцент кафедри соціальної педагогіки та акмеології С. Машевська, кожна вистава піддавалася жорсткій багаторівневій цензурі [3, с. 30].

Ректори затверджували тематику, рецензували сценарій, виділяли кошти на підготовку спектаклю, стежили за відповідністю постановки вимогам до театральних вистав.

Безпосередньо створювали сценарій і керували постановкою спектаклю професори класів поетики та риторики, оскільки викладання цих курсів і обумовило виникнення єзуїтського шкільного театру. Вони склали власні або робили сценарії з вже існуючих творів. Створення п'єс вважалося не стільки творчим завданням, скільки професійним зобов'язанням, тому не всі педагоги підписували і публікували свої твори. Хоча в XVII ст. директор латинської конгрегації в Мюнхені Ф. Ланг зазначав, що викладачі і класи змагалися між собою у написанні найкращої п'єси для закладу [5, с. 114].

Старший науковий співробітник сектора етики Інституту філософії РАН М. Корзо стверджувала, що існував достатньо великий фонд п'єс, які передавалися з колегії у колегію. «Сценарії майже усіх постановок зберігалися у місцевій бібліотеці: бібліотекарям наказувалося мати спеціальну книгу, в яку б, після ретельного відбору настоятеля, вписувалися всі тексти сценічних постановок, ораторських виступів і декламацій» [3, с. 31].

Від 1567 р. вистави переважно ставилися латинською мовою. Проте для кращого розуміння змісту вистав використовувалися національні мови, особливо для впливу на іновірців. Їх наприклад використовували для пояснення змісту кожного акту і в інтермедіях, у діалогах, що ставились у церквах чи на міських майданчиках з нагоди церковних свят або днів присвячених святым.

В. Резанов на основі аналізу першоджерел з Ватиканської таємної бібліотеки стверджував, що існували такі типи п'єс:

- 1) класні діалоги або декламації. У діалогах дві чи більше людини

спілкувалися між собою на будь-яку тематику. Не було ні сценічної фабули, ні підвищеного настрою. Якщо в діалозі раптом і траплявся підйом почуттів, то це відбувається спонтанно, а не в силу якогось правила. Найчастіше діалоги мали публіцистичний (пояснювали сучасні політичні події) або теологічний (прославляли окремі християнські свята) характер;

2) п'єси з різних нагод: привітання, панегірики, високоповажним відвідувачам та панегіричні вистави, що відображали події життя;

3) урочисті спектаклі – драми (як зазначав автор це поняття родове, що визначає будь-яку сценічну виставу. Драма включала все, що було в комедії чи трагедії – фабулу, підйом почуттів, епізоди, віршований розмір, музику) в 5 чи більше актах, з прологами, епілогами, хорами, балетами і інтерлюдіями [5, с. 114–116, 455].

Тематика вистав була *шкільною, релігійною та публіцистично-звичаєвою*. Шкільні вистави присвячувалися початку осіннього і весняного семестрів, закінченню навчального року. В них зазвичай звеличувалась школа і наука, старанність у навчанні, засуджувалися лінощі. В XVII ст. щороку у Клермонській колегії, наприкінці навчального року в день нагородження за навчання показували великий спектакль у виконанні учнів випускного класу – риторики. Щоб отримати прихильність короля Людовика XIV, керівники колегії об'явили його засновником нагород. Спектакль проходив на початку серпня. Ставилася п'ятиактна п'єса як правило трагедія латинською мовою. А в кінці зимового семестру (під час карнавалу) трьохкратна п'єса французькою мовою, її грали учні молодшого другого класу.

Релігійні вистави присвячувалися церковним святкам: Різдву, Великодню тощо. Сюжети для драматичних розробок запозичувалися з легенд, повчальних оповідей про святих, мучеників, видатних соратників єзуїтського ордену. Святкові інсценізації були різних видів: біблійні діалоги, діалоги алегоричних постатей, фабульні драми, євхаристичні драми.

Публічно-звичаєві вистави проводились з нагоди державних, регіональних та місцевих подій. Історична та агіографічна тематика поповнювалася церковними подіями (канонізації та беатифікації) і політичних (коронації королів, візити достойників Церкви і держави). Сюжети для драматичних розробок бралися з давньої та новітньої історії племен і народів, з історичних чи псевдоісторичних анекдотів, іноді з давньогрецьких чи римських міфів.

Поступово відбувався розвиток шкільних п'єс від класних діалогів до публічних спектаклів зі змістом, вмільм відображенням характерів, настрою, ситуацій діючих осіб, специфічними спецефектами, від яких глядачів отримували сильні естетичні і моральні враження. Єзуїтський шкільний театр відрізнявся від інших тогочасних шкільних театрів тим, що словесний вплив підсилювався візуальним. Для підсилення глядацьких

вражень поєднувалися мистецтво і технічні знання: орхестика, музика, живопис, оптика, механіка.

Невід'ємною частиною театру був балет. Його єзуїти вважали необхідним засобом фізичного виховання. Для уроків балету підшукувалися найкращі вчителі, які переїжджали з колегії в колегію, а іноді працювали одночасно в кількох з них. Оскільки в той час професійні танцівники користувалися великою популярністю, то їхні чудові постановки привертали ще більшу увагу до єзуїтських навчальних закладів [11, с. 55].

Балет розвивався не як самостійний жанр, а як складова частина вистави. Його розглядали як «живопис у русі». Балет зазвичай поділявся на частини, які виконували між актами основної п'єси і відповідали її тематиці. Іноді зв'язок між п'єсою і балетом був алегоричним.

У XVII–XVIII ст. з метою досягнення ще більшого драматичного впливу на глядачів єзуїти почали вводити в постановки елементи опери. Застосовувалися нові музичні форми в п'єсах. До кінця XVII ст. музична і розмовна складові єзуїтських постановок прирівнювалися за важливістю і тривалістю, а в зонах для театру почали відводитися окремі зони для музикантів та співаків [11, с. 61].

За рівнем використання технічних засобів єзуїтський не уступав світським професійним театрам. Так, наприклад, використовувалася система особливих противаг, укріплених на важелях для спуску богів і хмар, система люків – для викрадення дійових осіб; свічки, масляні лампи і феєрверки – для створення світових ефектів [11, с. 53].

Костюми і аксесуари персонажів були не менш важливі ніж декорації. У першому педагогічному статуті «Ratio Studiorum» 1591 р. жіночі ролі й костюми були під забороною. Хоча дотриматися цієї норми було не можливо, шкільних виставах застосовували жіночий одяг, хоч б тому, що багато алегоричних фігур були жіночого роду, до того ж не можна було обійтися без міфологічних та історичних героїнь, не викривляючи фабули. Проте у всіх жіночих образах сексуальна привабливість була під забороною і ніколи не висвітлювалася тема між статевих стосунків.

С. Машевська звернула увагу на наявність чітко визначених правил, за якими підбиралися костюми і аксесуари. Доброчинність виходила у лев'ячій шкурі. Марнославство в зеленому одязі з павичевим пір'ям та короні. Європу одягали в ліловий плащ, римський шолом і обладунки, Азію – червоний плащ з жовтим покривалом [3, с. 34].

Символічним аксесуарам надавався статус алегоричних фігур, вони сприяли розвитку гри. Протидія персонажів проявлялася в тому, що вони віднімали один в одного символи влади.

Зміст вистави та її оформлення залежали від мети постановки і глядацької аудиторії.

Вистави гралися у спочатку в дворах церков чи домів, а пізніше – в спеціально облаштованих залах шкільних приміщень. Як стверджує

сучасний російський науковець І. Некрасова в перші десятиліття XVII ст. багато колегій Західної Європи мали сцени з декораціями і обладнанням та «глядацькі зали», що вміщували велику кількість осіб. Суворих правил стосовно облаштування театру не було. Багато залежало і кількості учнів і фінансового забезпечення закладу, складу глядачів, архітектури будівлі, від репертуару і смаків педагогів-постановників [4, с. 130]. Наприклад, сцена в актовому залі Мюнхенської колегії, яка була зразковою в цьому плані для інших шкіл, складалася з двох частин – відкритої передньої (авансцени) і внутрішньої, що була розділена навпіл центральними дверима (високими воротами палацу з балконом зверху). Обидві частини внутрішньої сцени закривалися лаштунками, за якими змінювалися декорації та малися бокові двері. Ідея створення такої сцени належала класику німецької езуїтської драми Я. Бідерману. Дії на трьох майданчиках могли відбуватися чи по черзі чи синхронно.

Російські дослідники М. Корзо, С. Машевська, І. Некрасова зауважують, що тривалість спектаклів різнилася. Зазвичай, спектаклі починалися біля 16.00 і могли бути дуже тривалими. Наприклад, у другій половині XVI ст. до 2–3-х днів. Пізніше у верхньорейнській і австрійській провінціях були введені тимчасові обмеження: для діалогів – 2–3 години, для комедій і трагедій – 4 години. Під час усього виступу глядачі, як правило, стояли; тільки попереду ставили декілька рядів лавок для найбільш знатних гостей.

Залежно від характеру вистав, глядачами у шкільному театрі були учні і вчителі, урядові і церковні ієрархи, меценати, родини учнів, місцеві мешканці. Відповідно до «Ratio Studiorum» 1591 р. жінкам заборонялося відвідувати вистави. В Клермонській колегії у XVII ст. навчалася від 2000 до 3000 учнів, а кількість глядачів сягала 6000 [10, с. 37] Іноді залах глядачів було більше ніж вони могли вмістити. Французький дослідник початку XX ст. Л. Гоффлот наводив приклад нещасного випадку, який трапився у Валанській колегії 1656 р. підлога актового залу другого поверху, на якому зібралися високопоставлені глядачі (архієпископ, голови місцевої влади) провалився, постраждали більше як 160 осіб [10, с. 135].

Отже, досліджено, що езуїтський шкільний театр використовувався як засіб формування особистості, що підтверджують типи п'єс та тематика вистав, залучення більшої кількості учнів до театральної діяльності. Його активний розвиток припадає на XVII–XVIII століття. В цей час збільшується кількість постановок, вони урізноманітнюються танцювальними, а пізніше балетними і оперними діями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Блинова Т. Б. Иезуиты в Беларуси (Их роль в организации образования и просвещения) / Тамара Борисовна Блинова. – Гродно: ГрГУ, 2002. – 425 с.

2. Лом'є Ш. Історія ордену єзуїтів / Шарль Лом'є. – К.: Наукова думка, 2007. – 297 с.
3. Машевская С. М. Эволюция идей школьного театра / Светлана Михайловна Машевская. – М.: ВЦХТ («Я вхожу в мир Искусств»), 2012 – 160 с.
4. Некрасова А. И. Театр иезуитов в Франции в XVII веке (спектакли 1650-х годов) [Электронный ресурс] / А. И. Некрасова // Вестник СПбГУ. – 2012. – Серия 15. – Вып. 2. – С. 127 – 139. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/.../teatr-iezuitov-vo-frantsii-v-xvii-veke-spektakli-1650-h-godov>.
5. Резанов В. И. К истории русской драмы: экскурс в область театра иезуитов / Владимир Иванович Резанов. – Нежин: Тип. н-ков В. К. Меленевского, 1910. – 464 с.
6. Резанов В. И. Школьные действия XVII-XVIII вв. и театр иезуитов: Из истории русской драмы. – М.: О-во истории и древностей рос. при Моск. ун-те – 1910. – 344 с.
7. Boysee E. Le theatre jesuite / [Ernest Boysee]. – Paris: Henri Vaton, 1880. – 370 p.
8. Emond G. Histoire Du College de Louis-Le-Grand, Ancien College Des Jesuites a Paris, Depuis Sa Fondation: Jusqu'en 1830 / [par G. Emond]. – Paris: Durand Libraire, 1845. – 435 p.
9. Flamarion É. Théâtre jésuite néo-latin et antiquité : sur le Brutus de Charles Porée (1708) / [Édith Flamarion]. – Roma: École française de Rome, 2002. – 516 p.
10. Gofflot L. V. Le théâtre au collège du moyen age a nos jours / [L. V. Gofflot]. – Paris: H. Champion, 1907. – 336 p.
11. MacDonnell J. F. Companions of Jesuits: A Tradition of Collaboration / [Joseph F. MacDonnell]. – Fairfield: Fairfield University, 1995. – 116 p.
12. Park J. Not just a university theatre: the significance of Jesuit school drama in continental Europe, 1540–1773 / [Joohee Park] // Catholic Theatre and Drama: Critical Essays. [ed. Kevin J. Wetmore] – London : McFarland & Co., 2010. – P. 29–44.
13. Ratio Studiorum: Уклад студій Товариства Ісусового. Система єзуїтської освіти / пер. з латини Р. Паранько, пер. з англ. А. Маслюх. – Львів: Свічадо, 2008. – 252 с.